

”Må jeg se din plet?”

En undersøgelse af den overførte brug af ordet *plet* som både metafor og metonymi

THOMAS WIBEN JENSEN

ABSTRACT

Denne artikel præsenterer en undersøgelse af den overførte brug af ordet *plet* (og relaterede former) via en mindre korpusundersøgelse samt en næranalyse af uddrag fra en terapisesession. Korpusundersøgelsen i KorpusDK peger på to overordnede tendenser i brugen af *plet* i overført betydning som noget, der enten refererer til nederlag i sport eller som noget, der omhandler moralske problematikker i relation til ens sociale omdømme. I de første tilfælde er pletten noget, der hurtigt kan fjernes, mens pletten i de sidstnævnte tilfælde er af mere permanent karakter. Analysen af terapisesessionen viser, hvordan *plet* bruges som et udtryk for social skam i samtalen mellem patient og terapeut. *Plet* virker både som en metafor, der trækker på den konceptuelle metafor DÅRLIGT ER BESKIDT, og som en metonymi af typen VIRKNING FOR ÅRSAG. Metaforisk vækkes der associationer til det beskidte og snavsede, mens *plet* som en metonymi fungerer via dens funktion som et tegn, der peger på det, som har forårsaget det. Samlet viser analysen, hvordan metafor og metonymi er tæt relaterede på både et kognitivt og et socialt niveau, hvilket bidrager til en international tendens inden for metaforforskningen til at forstå metafor og metonymi som sammenvævede størrelser snarere end adskilte typer af billedsprog.

EMNEORD: metafor; metonymi; kognitiv metafor-teori; kropslig forankring; terapi; skam

1 INDLEDNING

Metaforer og metonymier betyder på tæt relaterede, men dog distinkte måder. Let forenklet kan forskellen forstås som forholdet mellem *sammenligne* og *fremhæve*. Sammenligningen bygger på en forudgående forskel, mens fremhævnningen hviler på en allerede etableret nærhedsrelation. Metaforen opstår således ud fra en sammenligning – enten direkte eller indirekte – mellem to forskellige fænomener eller betydningsdomæner, mens metonymien omvendt opererer inden for det samme over-

ordnede betydningsområde, hvor den typisk fremhæver en bestemt del eller egenskab, som kommer til at stå for det samlede felt af betydning. Det kan indimellem volde besvær helt præcist at afgøre, hvornår noget er en metafor eller en metonymi, hvilket yderligere vanskeliggøres af, at de ofte optræder side om side i de samme sproglige udtryk, hvor de supplerer hinanden i betydningsdannelsen. For eksempel i dette citat fra en tale af daværende statsminister Lars Løkke Rasmussen ved en mindehøjtidelighed for ofrene for massakren på den norske ø Utøya:

Utøya var sådant et øjeblik. Mit hjerter frøs til is. (stm.dk)

Brugen af "Utøya" er her en metonymi, idet ordet selvsagt ikke isoleret henviser til øen Utøya, men til de tragiske begivenheder, der netop havde fundet sted på denne ø. "Utøya" fremhæver derved det geografiske aspekt. Stednavnet kommer til at stå for det, der skete på denne lokalitet, og er dermed en hurtig måde at referere til noget mere komplekst på. Dernæst er metonymien en skånsom måde at omtale en traumatisk og tragisk begivenhed på. En sådan eufemistisk funktion via en geografisk eller tidsmæssig fremhævelse er i øvrigt et genkomment træk ved mange metonymiske udtryk i relation til dramatiske historiske begivenheder, fx 'Pearl Harbor', 'Tjernobyld', '9. april', '9/11' (Littlemore 2015). Citatet indeholder også en anden metonymi, nemlig "hjerter" som står for talerens følelser og sindsstemning. Hjerter er en metonymi og ikke en metafor, idet vi på et lægmandsniveau, historisk og kulturelt, forbinder hjertet med vores følelser¹. Udtrykket bygger derved på en på forhånd etableret nærhedsrelation og er samtidig en måde at fremhæve det kropslige og personlige ved stærke følelser og stemninger. Derimod er "frøs til is" en metafor, da den udspringer af en overførsel af betydning mellem to adskilte betydningsdomæner. Et fysisk *kildedomæne* (is og kulde) og et mere abstrakt *måldomæne* omhandlende negative menneskelige følelser (sorg og forfærdelse).

En nyttig tommelfingerregel i forhold til at skelne mellem metafor og metonymi er 'som-testen' foreslået af Gibbs (1994). Den tydeliggør

1 Dette lægmandsniveau adskiller sig fra en mere videnskabelig forståelse af følelser som komplekse psykologiske tilstande, der involverer en kombination af biologiske, kognitive, adfærdsmæssige og sociale faktorer (Jensen & Skov 2007).

netop forskellen mellem *sammenlignelighed* som et styrende princip for metaforen og *nærhed* (eng. *contiguity*) som styrende princip for metonymien. Hvis man kan sætte et 'som' ind i en omskrivning af et givent udtryk, er det som grundregel en metafor; hvis ikke, er det (som regel) en metonymi. I citatet er det således muligt at lave en sådan omskrivning af metaforen: 'sorg og forfærdelse er som at fryse til is', mens 'en massakre er som Utøya', eller 'følelser er som et hjerte' ikke fungerer sprogligt. Hvor nyttig denne grundregel end kan være til at identificere et sprogligt udtryk som *enten* en metafor eller en metonymi, så kan den også medvirke til at sløre det forhold, at grænserne mellem metafor og metonymi er langt mere udflydende end tidligere antaget (Kövecses 2013, Littlemore 2015, Sobrino 2017, Gibbs 2022). Ikke kun at metafor og metonymi optræder side om side i samme sætning, som i eksemplet foroven, men også på ordniveau. Det samme ord kan på en og samme tid fungere som en metafor og en metonymi og derved forstærke udtrykkets figurative kraft eller metaforicitet (Julich-Warpakowski & Jensen 2023), hvilket undersøgelserne af ordet *plet* senere vil demonstrere.

I denne artikel vil jeg med udgangspunkt i en mindre korpusundersøgelse af brugen af ordet *plet* (samt beslægtede former som *pletter*, *pletlet*, *skamplet*) vise, hvordan *plet* bruges som et overført udtryk for skamfulde oplevelser på forskellige måder, og dernæst undersøge, via en næranalyse af interaktionelle data fra en terapisesion, hvordan *plet* på en og samme tid fungerer metaforisk og metonymisk. Det er således ikke altid et spørgsmål om binært at identificere et ord eller udtryk som værende *enten* metaforisk eller metonymisk, idet metafor og metonymi kan indgå som komplementære kvaliteter i brugen af det samme ord og de udtryk, det indgår i. En central pointe i undersøgelsen er derfor, at kombination af en metaforisk sammenligning og en metonymisk fremhævning i brugen af *plet* på en og samme tid indebærer en moralsk evaluering samt muliggør en nem og hurtig forståelse af social kausalitet i relation til skam. Skam handler ofte om social eksponering, i den forstand at man kan opleve et blik udefra på noget, som man ikke ønsker at vise frem (Stage 2019). Som artiklens analyser viser, kan dette aspekt ved skam sprogligt indkapsles via udtryk, hvori *plet* bruges metaforisk og metonymisk på en og samme tid.

På et internationalt teoretisk plan skriver artiklen sig ind i og bidra-

ger til en nyere tendens til at forstå og undersøge forholdet mellem metafor og metonymi ud fra en vinkel, hvor de to typer af billedsprog ses som komplementære snarere end som skarpt adskilte (Barnden 2010, Benczes et al. 2011, Ibáñez & Galera-Masegosa 2011, Kövecses 2013, Littlemore 2015). Derudover ønsker jeg med artiklen at fremme en forståelse af metonymi som et komplekst og socialt forankret fænomen ved udelukkende at arbejde med autentiske data. Dette står i modsætning til mere traditionelle fremstillinger af metonymi, ofte baseret på anekdotisk data, som et primært referentielt sprogligt værktøj af mere simpel karakter end den mere komplekse 'storebror', metaforen (Littlemore 2015, 2017, Sobrino 2017). Analysen af uddrag fra terapisesionen kan således illustrere, hvordan en dobbelt metaforisk og metonymisk kvalitet i brugen af *plet* både forstærker udtrykkets kraft samt tilbyder sociale handlemuligheder på et pragmatisk niveau.

Artiklen er opbygget på følgende måde: Afsnit 2 indeholder en introduktion til kognitiv metafor-teori (herunder metonymi) og dens grundlæggende antagelser. I afsnit 3 redegøres der først for betydningsdefinitioner af *plet* og den overførte brug af ordet, hvorefter resultaterne af en mindre korpusundersøgelse i KorpusDK fremlægges. Herefter følger i afsnit 4 en redegørelse for den metaforiske strukturering af *plet*, hvilket i afsnit 5 følges af næranalyse af brugen af *plet* i sekvenser fra en terapisesion, som fører til en diskussion af de sammenvævede metaforisk/metonymiske dimensioner i brugen af *plet*. I afsnit 5 konkluderes der på artiklens resultater, som sættes i relation til international forskning på området.

2 DEN KOGNITIVE UNDERSØGELSE AF METAFOR OG METONYMI

2.1 Metafor

Den grundlæggende antagelse i *kognitiv metafor-teori* (eng. *Conceptual Metaphor Theory*) er, at metaforer ikke kun er en del af vores sprog, men også en integreret del af vores tænkning og oplevelse af verden (Lakoff & Johnson 1980, 1999, Lakoff 1993, Kövecses 2005, Gibbs 2017). Metaforer er således mere end blot en form for sproglig pynt eller et retorisk virkemiddel. De er også en central komponent i forståelsen af abstrakte fænomener og begreber, ligesom de spiller en stor rolle i vores italesættelse og forståelse af subjektive og personlige oplevelser og fæ-

nomener. Det betyder også, at metaforer er allestedsnærværende i vores daglige sprogbrug. Det er ikke et fænomen, som er forbeholdt digtere, forfattere eller taleskrivere, idet vi alle bruger metaforer i vores daglige kommunikation med hinanden både skriftligt, mundtligt og visuelt/multimodalt.

Når vi anvender metaforer i vores sprogbrug, trækker vi på oplevelsesstrukturer fra et relativt konkret *kildedomæne*, som via konteksten overføres eller afbildes på et *måldomæne* af mere abstrakt karakter. Talrige studier har påvist den systematiske karakter af disse overførsler, som i litteraturen ofte opsummeres via en såkaldt *konceptuel metafor*, der kan defineres som en underliggende begrebslig struktur i bevidstheden, der opstår og virker formgivende for forskellige metaforiske udtryk (Gibbs 2017). Termen *konceptuel metafor* refererer derfor ikke til et sprogligt fænomen, men er først og fremmest at forstå som en *analytisk abstraktion*, hvis formål er at lave en kobling mellem sproglige udtryk og bevidsthedsmæssige strukturer. Via dens simple men omvendte form i kapitæler (MÅL ER KILDE) kan konceptuelle metaforer uddrage essensen af komplekse mønstre af perceptioner, tanker og sproglige strukturer. Sådanne konceptuelle metaforer er dybt integrerede i vores tænkning, erfaringer, følelser og sprog, og der kan derfor gives utallige eksempler på dem. Her er blot valgt tre eksempler:

LIVET ER EN REJSE (konceptuel metafor): Fem strategier til at finde din vej i livet og trives (bedrelivsstil.dk) - Du har endnu ikke fundet din retning i livet. (emiliejahnnie.dk)

KÆRLIGHED ER ILD (konceptuel metafor): 10 tips til at bevare gnisten i parforholdet (gomentor.dk) – Kærligheden kan dog blusse op igen, brænde med en lille flamme, som en blussende, varmende ild eller som en varig flamme eller helt brænde ud. (kimbonnesen.dk)

INTELLIGENS ER ET SKARPT OBJEKT (konceptuel metafor): Hurtigt fandt jeg ud af, at jeg nok ikke var den skarpeste kniv i skuffen (ddo.dk) – Du arbejder med knivskarp intelligens og den tillærer dig de færdigheder, du mangler. (krummes.com)

Som vi kan se af eksemplerne, har betydningsoverførslen fra kilde- til måldomæne en struktureret karakter i den forstand, at aspekter og elementer ved vores konkrete erfaringer svarer til aspekter og elementer i det mere abstrakte måldomæne. Begreberne om kilde- og måldomæne og konceptuelle metaforer har på afgørende vis introduceret en grundlæggende systematik i forståelsen af metaforer, ligesom den kognitive vending medførte en ny og forstærket insisteren på metaforens værdi og betydning for menneskers liv og begrebsverden, jf. titlen på hovedværket *Metaphors We Live By* af Lakoff og Johnson (1980). Metaforer anskues således som et fænomen, der influerer på selve måden, hvorpå vi lever vores liv.

Et andet centralt element i kognitiv metaforteorier bygger på en ontogenetisk kobling mellem et tidligt førsprogligt niveau og et senere begrebsligt og sprogligt niveau. Som små børn erfarer vi verden fysisk via vores sanser, før vi udvikler et sprog til at beskrive den med. Vi kravler, vælter, rejser os op, går, rører, smager, ser, snuser, spiser, har afføring, skubber, holder fast osv., før vi lærer at tale og tænke i begreber. Antagelsen er, at dette førsproglige niveau skaber en basal formgivende ramme, som bør medtænkes i en mere generel teori om sproglig betydning (Lakoff & Johnson 1999, Gibbs 2006, 2017). En stor mængde af empiriske og tværsproglige studier har påvist, at vi grundlæggende forstår og beskriver mentale og sociale fænomener af abstrakt karakter ved hjælp af strukturer hentet fra interaktioner med en fysisk virkelighed (Kövecses 2002, Müller 2008, Deignan 2006, Semino 2008, Gibbs 2017). Forenklet sagt er princippet, at vi forstår det abstrakte via det konkrete. Vi har en hurtigere og mere detaljemættet adgang til en forståelse af mentale, subjektive og sociale fænomener af abstrakt karakter, hvis vi metaforisk beskriver dem, som om de var fysiske fænomener. Det letter forståelsen og kommunikationen, idet det fysiske konkrete er umiddelbart tilgængeligt via vores sanser og derved tættere på os. Et illustrativt eksempel på dette er de mange faste udtryk på dansk, der så at sige står på fødder og ben².

Investorerne ved ikke, hvilket ben de skal stå på. (finans.dk)

2 Ideen til disse eksempler er inspireret af Rask 2017, s. 62-63.

‘Paradise’-babe sætter foden ned: Nu er det slut! (herognu.dk)

Vær ikke bange for at træde nogen over tærne (ica-net.com)

Aberdeen-chef: Vi er landet på benene efter en turbulent periode.
(finanswatch.dk)

Kvotekonge fortryder farvel: Jeg fik kolde fødder (nordjyske.dk)

Alle disse udtryk udspringer af kropslige oplevelser, vi som opretstående væsener har med at stå på vores fødder og ben og derigennem holde balancen (eller det modsatte), stå stille, bevæge os, berøre andre osv. Ved at bruge ord, der beskriver oplevelser og erfaringer af en fysisk karakter, gøres de sociale situationer og mentale oplevelser i eksemplerne konkrete. Vi kan i højere grad føle og mærke de beskrevne situationer og derved umiddelbart forstå dem. Disse eksempler kan bruges til at illustrere metaforens kropslige forankring, men samtidig er det vigtigt ikke at operere med en forsimplet dikotomi mellem det kropslige og det sociale, som kognitiv metafor-teori ofte er blevet kritiseret for (Cameron 2007, Gibbs 2013). Det er vigtigt at holde sig for øje, at vores kroppe – og kropslige oplevelser – ikke er ren biologi, men også dannes ud fra kulturelle og sociale mønstre, som er sammenvævede med det fysiske niveau (Jensen & Cuffari 2014, Jensen & Greve 2019). Som betonet af fænomenologien er vores kropslige eksistens i verden ”fra begyndelsen intersubjektiv og social” (Zahavi 2004: 68), hvilket også kan bevidnes i eksemplerne ovenfor. Fællesnævneren er her, at de kropslige handlinger (stå, træde, lande, føle kulde i fødderne osv.), som metaforisk beskriver menneskelige intentioner, følelser og handlinger (usikkerhed, krænket-hed, overkomme vanskeligheder, fortrydelse osv.) alle har en grundlæggende *rettethed* eller *intentionalitet* i forhold til andre. Det kropslige er sammenvævet med det sociale og er ikke kun en kanal til at beskrive sociale fænomener med. På samme måde er de basale førsproglige oplevelser, beskrevet på forrige side, kropslige og intersubjektive på en og samme tid. Når vi vælter, er der ofte nogen, der hjælper os op; når vi kravler, er det hen imod nogen; når vi rører, rører vi ved nogen; når vi smager, smager vi på noget; vi snuser til nogen eller noget osv.

Endelig kan vi også bruge eksemplerne til at illustrere vekselvirkningen mellem et kognitivt og et konventionelt niveau. De nævnte eksempler er alle mere eller mindre faste udtryk, som derved besidder en høj grad af konventionel betydning, vi tilegner os som del af en generel sproglig socialisering. Typisk lærer vi at forstå deres betydning i kraft af de måder, hvorpå de kobles til forskellige situationer. Eksempelvis kunne man fra et barneperspektiv forestille sig en situation, hvor en person bliver synligt krænket, hvorefter det omtales, som at vedkommende 'føjte sig trådt over tærne'. Hermed lærer barnet at koble en særlig type af situation til en kodet og konventionel sproglig betydning. Dette rokker også ved antagelsen om, at den kropslige erfaring altid er den primære, og at den sociale kodning først senere forplanter sig i sproget, idet sproget fra en tidlig alder også former vores erfaringer af såvel kropslig som social karakter. Forholdet mellem det kropslige og det sociale er på denne måde præget af en basal vekselvirkning, om end den gennemgående tendens er, at vi omtaler sociale interaktioner via termer fra kropsnære domæner, ikke vice versa.

2.2 *Metonymi*

Ordet *metonymi* kommer af græsk *metonymia* 'navneombytning' (af *meta-* og *onyma*, af *onoma* 'navn' – OED, opslag *metonymi*), og metonymien er længe primært blevet forstået som en simpel udskiftning af et navn eller ord med et andet uden et nævneværdigt forståelseselement, hvilket ofte benyttede eksempler i opslagsværker kan illustrere, fx "at læse Goethe (for: Goethes værker), drue (for: vin), han slog sig på flasken (dvs. indholdet), Christiansborg har besluttet (politikerne på Christiansborg)" (Den Store Danske 2023, opslag *metonymi*). Opfattelse af metonymien som et primært referentielt værktøj er dog blevet grundigt revideret via den kognitive udforskning af metonymier (Rad-den & Kövecsec 1999, Ibáñez & Hernández 2011, Littlemore 2015, 2017, Gibbs 2022). Analyserne i denne artikel bygger videre på denne nyere og mere udvidede forståelse af metonymi som andet og mere end en simpel navneombytning. I bogen *Metonymi. Hidden Shortcuts in Language, Thought, and Communication* (2015) argumenterer Littlemore for, at metonymi ikke kun er et sprogligt fænomen, men også er en integreret del af vores tænkning:

Metonymic thinking is extremely widespread. We think metonymically all the time in order to put the large amount of information that is available about the world into a manageable form. The presence of metonymy in our everyday thinking means that it leaves traces in language and in other forms of expression. (Littlemore 2015: 1)

Metonymi forstås her også som en tankeproces, hvorigennem vi fremhæver et særligt aspekt ved et fænomen, som kommer til at stå for det samlede felt af betydning. Hvor metaforen på et kognitivt niveau bygger på vores evne til at opleve og forstå en ting eller fænomen ved hjælp af et andet, udspringer metonymien, som nævnt i indledningen, af vores evne til at knytte forbindelser mellem forskellige aspekter ved det samme fænomen og derved hurtigt forstå større helheder via dets dele (eller delene via helheden). De grundlæggende egenskaber og funktioner ved en metonymi er *nærhed* og *mental adgang*, i den forstand at metonymien giver adgang til et element inden for en større såkaldt *idealiseret kognitiv model* (eng. *Idealized Cognitive Model*), der kort kan beskrives som en form for løst struktureret lægmandsviden om et givent fænomen, der deles af et kulturelt fællesskab (Lakoff 1987, Littlemore 2015)³. Metonymier er vidt udbredte i vores sprog og tænkning, idet de hurtigt og nemt gør os i stand til at kommunikere om relativt komplekse fænomener, hvorfor de ofte anvendes i overskrifter som f.eks. her:

Trine Bramsen: En stærk fynsk stemme (valgplakat, folketingsvalg 2019)

Flere varme hænder til sygehuse og plejehjem (altinget.dk)

Nyt projekt skal tiltrække kloge hoveder fra udlandet. (fyens.dk)

I disse eksempler kan vi se, hvordan særlige dele af kroppen fremhæves og kommer til at stå for særlige typer af arbejde eller aspekter ved

3 Termen *idealiseret kognitiv model* refererer til en subjektiv, indimellem idiosynkratisk, kulturelt præget viden om et givent fænomen, som ikke nødvendigvis refererer til den virkelige verden, men snarere til kulturelle forestillinger om den. Deraf termen "idealiseret".

dette arbejde. Alle metonymierne fungerer via en nærhedsrelation mellem kropsdelen (stemme, hænder, hoved) og det arbejde, som udføres ved brug af denne del af kroppen. Politikere bruger deres stemme til at holde taler og udtrykke holdninger med, og sygeplejersker og sosuhjælpere bruger deres hænder i arbejdet med patienter og plejhjemsbeboere. ”Kloge hoveder” står metonymisk for en særlig type mennesker, fx højtuddannede specialister, som tænkes at bruge deres specialviden og intelligens, hvilket igen trækker på en nærhedsrelation mellem hovedet og det, vi forestiller os, er i hovedet (viden, intelligens)⁴. Alle eksemplerne kan ses som hurtige måder at tale om noget mere komplekst på, hvorved de også alle indeholder en forsimpning eller reduktion, der kan være vigtig at være opmærksom på i brug af metonymier – bruger sygeplejersker og sosuhjælpere ikke også deres hoveder eller en IT-specialist sine hænder? Og laver en politiker ikke andet end at tale? Samtidig er det netop forsimpningen, der fremmer den sprogøkonomiske effekt som et effektivt kommunikativt værktøj.

Metonymien er dog ikke kun sprogøkonomisk, den er også en integreret del af vores perception og tænkning. Vi forstår og genkalder et givent fænomen via et af dets mest fremtrædende egenskaber eller træk, da det er mere eller mindre umuligt at fastholde ens samlede viden og alle aspekter på en gang. Hvis vi f.eks. bliver bedt om at tænke på Frankrig, vil vi måske tænke på et sted, vi har boet i Frankrig, et kort over landet, Eiffeltårnet eller Notre Dame, idet det ikke er muligt at forestille sig Frankrig i sin helhed eller at lagre så meget information på en gang i arbejdshukommelsen (Littlemore 2015). I politisk strategisk kommunikation er det også vidt udbredt at fremhæve et særligt distinkt træk og lade det stå for en større helhed. Tænk blot på den strategiske brug af politiker Inger Støjbergs rødbrune hårknold. Visualiseringer af denne hårknold blev under rigsretssagen mod hende brugt metonymisk af hendes tilhængere. Den kunne både stå for opfattelsen af hendes personlighed (stædighed, snusfornuft, nede på jorden) og for hendes politiske position (provins mod hovedstad, stram udlændingepolitik, modstand mod rigsretssagen osv.). Metonymier kan også bruges humoristisk og socialt. Et eksempel kunne være brugen af ordet

⁴ Bemærk i øvrigt igen den sammenvævede brug af metafor og metonymi i de to første eksempler, hvor brugen af ”stærk” og ”varme” begge er metaforisk struktureret.

”Hollywood” på fodboldtribuner i situationer, hvor en fodboldspiller fra modstanderholdet antages at ”filme”. ”Hollywood” indgår her i en såkaldt metonymisk kæde (Hilpert 2005), hvor stednavnet Hollywood i udgangspunktet står for det, der finder sted der, nemlig filmproduktion og skuespil, hvilket dernæst overføres på en særlig adfærd, hvor en fodboldspiller ser ud til at overdrive eller *fake* et sammenstød eller frispark. Når tilhængere i kor råber ”Hollywood”, bliver alt dette kommunikeret hurtigt via inferens og med en humoristisk og mobbende effekt, som kan skabe gruppetilhørsforhold indadtil og vise modstand udadtil.

3 PLET – KORPUSUNDERSØGELSE

Efter denne redegørelse for den kognitive forståelse af metafor og metonymi vil vi nu vende blikket mod artiklens centrale fokus: forekomsten og brugen af ordet *plet* i forskellige sammenhænge og dets relation til en samlet metaforisk/metonymisk betydningsdannelse.

3.1 Betydningsdefinitioner

Ifølge *Den Danske Ordbog* er kernebetydningen af plet et ”mindre, afgrænset område der afviger i farve eller struktur fra den omgivende overflade” eller alternativt et ”mindre, snavset område på tøj, møbler el.lign., fx med en rest af noget man har spildt” (DDO, opslag *plet*). Den sidste definition er betydningsmæssigt forbundet til *snavs* og sammensatte former som *fedtplet*, *mugplet*, *blodplet*. Endelig er der den overførte betydning af plet som ”noget der skader eller vanærer nogens eller nogets omdømme” (DDO, opslag *plet*). Denne betydning er tæt på ordet *skamplet*, der kan knyttes til ”skam og skændsel” samt det faste udtryk *sort plet* med forskellige overførte betydninger i form af ”kompromitterende begivenhed eller hændelse i en persons (tidligere) liv, i et lands historie el.lign.”, ”sted på vejnettet hvor der sker uforholdsmæssigt mange uheld” eller en ”følelse af sorg eller vrede” (DDO, opslag *plet*). Derudover kan *plet* også stå for et ”område eller lokalitet med et bestemt særpræg” (”den dejligste plet på Jorden”) eller ganske enkelt betegne det ”at ramme et ønsket mål”, som både kan være i konkret og overført forstand. I den følgende korpusundersøgelse af forekomster af *plet* vil fokus være på den overførte betydning, ”noget der skader eller vanærer

ens omdømme” samt en ”kompromitterende begivenhed” og den deraf følgende relation til oplevelsen af skam (DDO, opslag *plet*).

3.2 Forekomster af *plet* og relaterede former i KorpusDK

Den følgende undersøgelse er foretaget i KorpusDK, der er en online samling af digitale tekster fra forskellige kilder på i alt 56 millioner ord. Teksterne er udvalgt på en måde, der ”viser et bredt udsnit af både teksttyper og sprogbrugere” (ordnet.dk) i moderne dansk sprog. Dog er teksterne indsamlet fra 1990 til omkring 2000 og er på den måde knap så tidssvarende, som man kunne ønske. Til gengæld er teksterne opmærket på en måde, der muliggør forskellige søgninger i materialet, og ikke mindst fremgår konteksten for hvert ord, hvilket er væsentligt for en betydningsundersøgelse som denne. Dette er kun en mindre afgrænset korpusundersøgelse, hvis primære sigte er at give et billede af brugen af *plet* på dansk, selvom dette ikke er repræsentativt. Undersøgelsens formål er dels at belyse fordelingen af den bogstavelige fysiske betydning af ordet overfor en overført brug, dels at foretage en nærmere indkredsning af den overførte brug i relation til, hvilke betydningsmæssige kontekster *plet* optræder i.

Nedenfor ses en optælling af ordene *plet*, *pletter*, *plettet* og *skamplet* i forhold til fordelingen mellem fysisk konkret betydning og overført (dvs. figurativ) betydning. Den første undersøgelse inkluderede også verbet *plette*, men der var kun fire forekomster (hvoraf to var overført/metaforiske), hvorfor dette ord blev taget ud. Alle søgninger er foretaget i ”kun indtastede former” for at få så præcist et søgeresultat som muligt.

TABEL 1. PLET OG RELATEREDE FORMER. FORDELINGEN AF FYSISK KONKRET VS. OVERFØRT FIGURATIV BETYDNING

Betydninger	Fysisk/konkret	Overført/metaforisk	Forekomster i alt
<i>Plet</i>	668	62	730
<i>Pletter</i>	660	43	703
<i>Plettet</i>	77	39	116
<i>Skamplet</i>	0	61	61

Først er det værd at bemærke, at den fysiske konkrete betydning stadig er dominerende ved ordene *plet* og *pletter* (hvor der også er flest fore-

komster i alt), dog med et relativt større antal forekomster af metaforisk brug af singularis *plet* (8,49 %) end ved pluralisformen *pletter* (6,12 %). Langt større er den relative forekomst af en metaforisk brug af *plettet* (33,6 %), hvilket formodentlig har at gøre med den udbredte brug af de faste udtryk *en plettet straffeattest* eller *et plettet omdømme*. Det sammensatte ord *skamplet* adskiller sig fra de andre ved at have en udelukkende overført metaforisk brug, hvilket følger naturligt af, at det er den eneste af ordformerne, som i sin grundform refererer til en ikke-fysisk betydningskomponent, nemlig skam.

Denne overordnede optælling siger dog ikke i sig selv særlig meget om brugen af den overførte brug af *plet*, men ved en inddragelse af KorpusDK's sætningskontekst træder interessante detaljer og aspekter frem. Således viser der sig et tematisk mønster i de overførte forekomster af *plet* ved, at de overordnet set har en tendens til at refererer til enten 1) nederlag i sportssammenhænge, hvorved pletten refererer til en beskadiget ære og stolthed og derved angår det sportslige omdømme, eller 2) en moralsk dimension i form af en mangel på moral og etik og i forlængelse heraf et belastet socialt omdømme og en følelse af skam.

Eksempler på den første type af forekomster kan ses her:

I søndags blev det på hjemmebane til et 2-6 nederlag til Herning - en grim plet, som Rødovrespillerne vil gøre alt for at vaske ren i aften. (Berlingske Tidende)

Vi er kommet herop for at spille fodbold. Jeg glæder mig. Også fordi vi har en grim plet fra Sverige, der skal vaskes af. (B.T.)

Men hils VB'erne og fortæl dem, at vi er glade for at skulle møde dem netop nu. Større motivation kan vi dårligt få, fordi vi alle vil være opsatte på at få den forsmædelige plet vasket af. (Vejle Amts Folkeblad)

..siden har Team Esbjerg kun tabt én kamp- 22-32 i den første DM-finale i Gudme i onsdags. En plet, der dog blev fjernet med lørdagens hjemmesejr på 22-18. (Jyllands Posten)

Her kan vi se, at når *plet* optræder i relation til sport, er det oftest med henblik på at fjerne pletten eller vaske den af, typisk ved at love at vinde den næste kamp. Ofte tilknyttede ord eller udtryk i forbindelse med sådanne sportseksempler er 'fjerne', 'vaske af', 'vaske ren' osv. Pletten er altså her noget midlertidigt og flygtigt. Den skam, som den refererer til, er momentan og kan hurtigt overvindes ved at levere en bedre præstation i næste kamp. Anderledes forholder det sig med de eksempler, som tematiserer en etisk eller moralsk dimension, hvilket vi kan se eksempler på her:

Lars P. Gammelgaard siger, at han ikke kan leve med, at der sættes en plet på MF'ernes moral. (B.T.)

Ellers må familien resten af livet leve med en uafvaskelig plet, en ubærlig skam og vanære. (Jyllands Posten)

Vedholdende rygter om kokain og spiritusmisbrug satte franskmænd i en uheldigt lys og blev en plet, som vel aldrig er blevet vasket helt af. (Berlingske Tidende)

Lionel Jospins regering har man hidtil ikke kunne sætte en plet på. Der er folk med rene og snavsede hænder i både Nordeuropa og Sydeuropa. (Politiken)

Disse eksempler omhandler i stedet en *plet*, der netop ikke kan vaskes af eller fjernes – eller alternativt omhandler de en begivenhed, hvorved der "sættes en plet". Her er der tale om en overført brug af ordet *plet*, hvis primære kvalitet er, at den er permanent og umulig at fjerne – eller alternativt kun kan fjernes delvist med stort besvær. Pletten udpeger således en dybereliggende skam, hvis permanente karakter netop indkapsler den manglende moral eller alvoren i en eventuel forseelse eller svigt.

Med denne lille korpusundersøgelse har vi nu dannet os et billede (om end ikke fuldt dækkende) af frekvensen og de varierende måder, hvorpå forskellige overførte forekomster af *plet* (og relaterede former) optræder i dansk. I næste afsnit vil jeg vil uddybe på hvilken måde *plet*

er struktureret som en metafor og senere – via analysen fra en terapisesession – påvise, hvordan *plet* også fungerer metonymisk.

3.3 *Rent versus beskidt*

I det sidste af de udvalgte eksempler fra KorpusDK kan vi se, at den metaforiske *plet* også kobles til ”folk med rene og snavsede hænder”. Denne måde at omtale moralske emner på ligger i direkte forlængelse af den betydningsmæssige strukturering af *plet* som metafor. Som talrige undersøgelser af vores metaforiske begrebsliggørelse af moral har påvist, har vi en udtalt tendens til at forstå og tale om moralske problemstillinger via en metaforisk dikotomi mellem rent og beskidt (Johnson 1994, 2014, Lakoff 2002, Lakoff & Johnson 1999, Stefanowitsch 2011, Deignan 2005, Kövecses 2005, Negro 2015, Yu et al. 2016, Gibbs 2017). På både dansk og engelsk såvel som mange andre indoeuropæiske sprog er det særdeles udbredt at referere til umoralske eller socialt uacceptable tanker og adfærd som værende *plettede*, *beskidte*, *snavsede*, *urene*, *smudsede*, *solet ind*, *svinet til* osv. Heraf følger også, at relevante handlinger i forhold til at imødegå beskyldninger om moralsk angribelig adfærd beskrives via ord og udtryk, der omhandler måder at fjerne det beskidte på, såsom *vaske hænder*, *vaske ren*, *rense sig*, *pudse*, *fjerne* osv. På samme vis bliver modsætningen, det rigtige eller moralsk uangribelige, ofte omtalt og forstået via termer, der refererer til det *rene* og *uplettede*⁵. I forlængelse af den kognitive forståelse af metaforer er argumentet her, at vi ikke blot omtaler, men også forstår og oplever det relativt abstrakte modsætningsforhold mellem moralsk og umoralsk, mellem rigtigt og forkert via det mere konkrete og sanseligt tilgængelige modsætningsforhold mellem rent og beskidt, hvilket har motiveret de konceptuelle metaforer GODT ER RENT – DÅRLIGT ER BESKIDT. Det forhold, at dikotomien mellem ’rent’ og ’beskidt’ ikke kun er en del af vores sprog, men også vores tænkning og adfærd, er blevet udforsket og testet via adskillige socialpsykologiske forsøg (Schnall et al., 2008, Zhong & Liljenquist 2006, Bilz 2012, Schnall

5 Koblingen mellem renhed og det moralsk rigtige har også rødder i en kristen tradition, hvor sjælen ofte blev associeret med renhed i modsætning til den kødelige krop med dens drifter og kropslige funktioner, som knyttede an til det beskidte og urene (Lakoff & Johnson 1999).

2011, Banerjee et al. 2012, Ding et al. 2018). Her er det på forskellige måder blevet illustreret, hvordan vi på et ubevidst niveau associerer umoralsk adfærd med noget beskidt og urent, som tilskynder til fysisk renselse. Eksempelvis har eksperimenter af Zhong og Liljenquist (2006) og Blitz (2012) påvist dette på forskellig vis. Et forsøg, hvor deltagere blev bedt om at genkalde en episode fra deres eget liv, hvor de havde overtrådt en moralsk grænse (Zhong & Liljenquist 2006), og et andet, hvor jurastuderende blev primet til at bruge urigtige beviser i en simuleret retssag (Blitz 2012). Efterfølgende blev forsøgspersonerne i begge forsøg tilbudt gratis gaver i form af *enten* vådservietter/håndsprit eller kuglepenn, og i begge forsøg var der en signifikant tendens til, at forsøgspersonerne valgte vådservietter eller håndsprit frem for kuglepenn, hvis man sammenlignede med kontrolgrupper. Det at have tænkt på eller handlet på umoralsk vis fremkaldte tilsyneladende et behov for at rense sig, selvom metaforikken mellem 'rent' og 'beskidt' ikke på noget tidspunkt blev nævnt i forsøgene.

Der er således en solid empirisk evidens for, at vi opfatter og forstår det umoralske som knyttet til det beskidte, snavsede og urene, hvilket brugen af *plet* som metafor i flere af eksemplerne fra korpusundersøgelsen også understøtter. Ikke desto mindre vil jeg argumentere for, at beskrivelsen af *plet* som en metafor, der primært trækker på den konceptuelle metafor DÅRLIGT ER BESKIDT, kun delvist indfanger det betydningspotentiale og den pragmatiske funktion, som *plet* besidder. For at nå en mere adækvat beskrivelse kræves, at vi også anskuer *plet* som en metonymi, hvilket analysen i næste afsnit vil illustrere.

4 ANALYTISK SEKTION

Denne sektion består af en kort præsentation af de empiriske data, som ligger til grund for undersøgelsen, samt selve analysen hvor den kombinerede metaforiske/metonymiske brug af *plet* vil blive udfoldet.

4.1 Præsentation af data

Det empiriske materiale for denne kvalitative næranalyse kommer fra et større datasæt bestående af videooptagelser af terapisaftaler mellem terapeuter og patienter på en dansk psykiatrisk afdeling indsamlet i

forbindelse med forskningsprojektet EPICLE⁶ på SDU. De deltagende patienter er diagnosticerede med angst, depression og/eller personlighedsforstyrrelser og indgår i længerevarende behandlingsforløb. Alle deltagere har på forhånd underskrevet en samtykkeerklæring, som bl.a. specificerer, at alle transskriptioner skal være fuldt anonymiserede. Ligeledes er alle illustrationer og tegningerne af de involverede parter blevet modificerede på en måde, så ingen af deltagerne er genkendelige. De anvendte illustrationer til dette eksempel er således udført af en professionel illustrator og er fuldt anonymiserede.

4.2 Analyse

Analysen er baseret på optagelser og udskrifter fra en terapisesion mellem en ung kvindelig patient, der har et barn i førskolealderen, og en kvindelig terapeut. For nylig er der blevet sendt et såkaldt bekymringsbrev fra et andet behandlingssted til den lokale kommune, som angiveligt udtrykker bekymring for patientens evne til at tage sig af sin datter på baggrund af en specifik episode på behandlingsstedet. Patienten er meget oprørt over dette og har derfor taget bekymringsbrevet med til terapisesionen for at vise det til terapeuten. I følgende uddrag diskuterer terapeuten og patienten, hvordan bekymringsbrevet har påvirket patienten og hendes selvopfattelse.

UDDRAG 1

T: Terapeut, P: Patient

Tidskode: 00:06:09 - 00:07:04

1. T: fordi du vil gerne derhen (.) hvor du kan være en- (.) leve
2. et normalt liv og have- være en god mor for din datter
3. P: ja
4. T: på den der måde hvor man også for eksempel er (.) øh i
5. beskæftigelse
6. P: ja
7. T: og det [brevet] presser dig på alt hvad jeg ved om dig der er
8. svært
9. P: ja

6 EPICLE (*The Ecology of Psychotherapy: Integrating Cognition, Language, and Emotion*) var baseret på et samarbejde mellem sprogforskere på SDU og psykologer på Brønderslev Psykiatriske Sygehus med henblik på at undersøge kropslige interaktionsmønstres indvirkning på terapien med særligt henblik på kognitive og emotionelle forandringer hos patienterne.

10. T: fordi du fortæller mig det der med din datter det er det vigtigste
11. P: ja
12. T: og du er lidt perfektionistisk
13. C: ja
14. T: og du taler om at det her det bliver sådan en plet på dig (.)
15. så der er noget her hvor at det ikke er perfekt
16. P: ja

I linje 14 adresserer terapeuten situationen med bekymringsbrevet ved at sige, at ”det bliver sådan en plet på dig”. Brugen af *plet* fremstår her metaforisk, idet den specifikt er relateret til ”det her”, dvs. bekymringsbrevet og den indvirkning, det har haft på patienten. Pletten refererer selvsagt ikke til en fysisk plamage, men til en social situation, som ifølge terapeuten ”presser” patienten i forhold til det ”der er svært”. Ydermere indeholder udtrykket i linje 14 et foranstillet ”sådan”, hvilket kan ses som en diskursmarkør eller såkaldt *metafor-hedging*, med hvilken man kan udtrykke en bevidsthed om den overførte brug af et udtryk og i visse tilfælde justere dets kraft (Steen 2015, Tay 2017). I dette tilfælde markerer terapeuten, at pletten kan ses som en overført modsætning til patientens angivelige perfektionisme.

Umiddelbart virker det oplagt at forstå brugen af *plet* i dette uddrag som en del af den i forrige afsnit beskrevne metaforiske modstilling mellem rent og beskidt i relation til moralske anliggende og i særdeleshed den konceptuelle metafor DÅRLIGT ER BESKIDT. Men hvis vi kigger nærmere efter, er denne betragtningsmåde ikke fyldestgørende, idet *plet* i dette tilfælde kun indirekte refererer til noget umoralsk. I stedet bruges *plet* som overført udtryk til at tematisere de *sociale og personlige konsekvenser* af en tidligere episode i patientens liv af problematisk (eller umoralsk) karakter. Pletten angår med andre ord et beskadiget socialt omdømme, i den forstand at pletten synliggør, at noget problematisk har fundet sted, jf. l. 12-13: ”der er noget her hvor at det ikke er perfekt”. På den måde refererer det negativt bedømmende element ved *plet* først og fremmest til en trussel mod et selvbillede (som perfektionist) og en deraf følgende social eksponering og kun i anden ombæring til noget problematisk eller umoralsk (episoden i behandlingsstedet).

Bekymringsbrevet, og den plet det efterlader, udgør også en social trussel for patienten i relation til andre i hendes omgivelser i særdeles-

hed hendes eksmand, som det fremgår af dette uddrag ca. 5 minutter længere inde i samtalen:

Uddrag 2

Tidskode: 00:12:53 - 00:13:10

1. P: min angst tror jeg det kom dengang hvor hun [hendes datter]
2. så hendes far (.) for jeg vidste aldrig hvad for en pige jeg fik
3. hjem (.) fordi at han (.) var ude i nogle stoffer og noget (.)
4. og jeg tænkte bare at (.) ved hele tiden at skulle udlevere hende
5. T: mh
6. P: jeg gik fra mit stuevindue til mit køkkenvindue (.) je- (.)
7. jeg kunne ikke gøre noget
8. T: nej så der er masser af følelser i det her
9. P: ja og jeg sidder også bare og tænker prøv at se sådan en
10. T: ja
11. C: som [navn eksmand](.) får han nu at vide (.) at nu har vi
12. sådan en plet der på os

I dette uddrag fortæller patienten om, hvordan situationen var for nogle år tilbage, hvor hendes datter havde kontakt til sin far. Nu frygter patienten tilsyneladende, at hendes eksmand vil få nys om bekymringsbrevet og eventuelt bruge det imod hende. Alle disse bekymringer bliver igen sammenfattet via en ny brug af pletmetaforen i linje 12 og igen med brug af diskursmarkøren ”sådan”, som knytter an til den tidligere brug af *plet* i uddrag 1. Brugen af *plet* i uddrag 2 bestyrker observationen fra uddrag 1 i forhold til, at pletten først og fremmest drejer sig om en social eksponering, snarere end at den omhandler et egentligt moralsk anliggende. Mere præcist kan man sige, at metaforens måldomæne først og fremmest omhandler social skam og et dårligt omdømme og de sociale konsekvenser, det kan medføre. Det betyder også, at den overførte modstilling mellem ’rent’ og ’beskidt’, som eksempelvis kan tages i brug i forhold til gængse udtryk som ’beskidte tricks’ eller ’rode sig ud i noget snavs’, ikke er helt dækkende for *plet* som overført udtryk. Hvis vi taler om ’beskidte tricks’ eller ’noget snavs’ har vi at gøre med et kildedomæne af noget fysisk beskidt, som overføres på en forståelse af umoralsk adfærd. Men *plet* som overført udtryk virker ikke kun ved at associere til noget beskidt, det handler i høj grad også om ’plet’ som et spor eller et tegn, der peger tilbage på

det, som har forårsaget den. Med andre ord er det nødvendigt også at inddrage en metonymisk forståelse af *plet*.

4.3 *Plet som metonymi*

For bedre at forstå hvordan *plet* kan forstås metonymisk, er det vigtigt at tænke over, hvordan vi ser og opfatter pletter i vores fysiske omgivelser. I vores daglige liv fungerer pletter ofte som en form for tegn. Når vi ser en plet, tænker vi øjeblikkeligt på, hvad der har forårsaget den. En fysisk plet – hvad end det er en kaffeplet på ens skjorte eller pletter på køkkengulvet – afslører og peger tilbage på en tidligere handling. Kaffepletten afslører, at man var kluntet eller uopmærksom et øjeblik, og pletterne på køkkengulvet viser en tidligere aktivitet med eksempelvis at lave mad (og at du ikke har gjort rent efter dig). I den mere alvorlige afdeling kan blodpletter på et gerningssted pege på, hvordan en forbrydelse er blevet begået, ligesom et blodpletlet lagen efter bryllupsnatten tidligere i historien blev set og eksplicit brugt som et tegn på brudens jomfruelighed. Det er denne fysiske og sociale oplevelse og brug af pletter i vores daglige liv, som den overførte brug af *plet* i sproget trækker på.

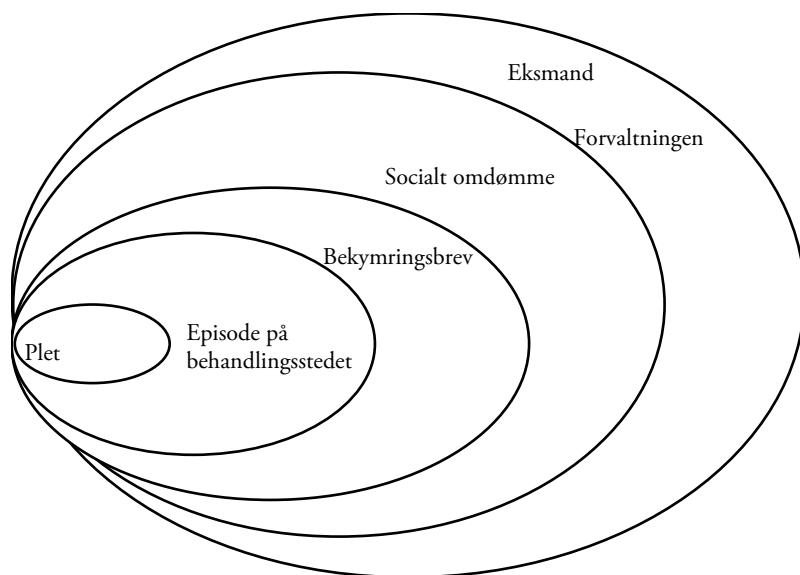
På et teoretisk plan kan *plet* på denne måde forstås som en VIRKNING FOR ÅRSAG (eng. *EFFECT FOR CAUSE*)-metonymi (Radden & Kövecses 1999, Littlemore 2015). Når vi ser en plet, er det virkningen af en tidligere handling, vi opfatter. Samtidig er vores opfattelse af pletten farvet af vores generelle viden om, at pletter ikke kommer af sig selv, men altid har en årsag. Og denne årsag indkapsler i en vis forstand plettens betydning (at nogen har spildt, glemt at gøre rent efter sig, at en forbrydelse er blevet begået, at bruden var jomfru osv.). På denne måde står virkningen for årsagen. Her kan man, lettere spekulativt, tilføje, at *plet* som en VIRKNING FOR ÅRSAG-metonymi virker, fordi pletter ofte i sig selv er uanseelige, mens deres betydning i visse tilfælde kan være ganske stor (tænk blot på blodpletterne på lagnet efter bryllupsnatten). Vi kan her igen identificere metonymiens kendetegn – *fremhævning* og *nærhedsrelation* – idet virkningen fremhæves (pletten som fysisk fremtrædelse), samtidig med at den opererer ud fra en nærhedsrelation med årsagen (handlingen som førte til pletten). I den kognitive litteratur om metonymi er VIRKNING FOR ÅRSAG-metonymien blevet beskrevet via eksempler som 'en langsom vej', hvor langsommeligheden

er virkningen, der står for årsagen (vejens dårlige tilstand eller længde) (Kövecses 2013, Littlemore 2015). Et andet eksempel kunne være 'en hård aflevering', hvor hårdheden er virkningen (for den, der modtager bolden), som står for årsagen (boldens fart). Overraskende nok er der ingen eksempler i den kognitivt lingvistiske litteratur på plet som en VIRKNING FOR ÅRSAG-metonymi⁷. Denne forståelse af pletter som tegn kan også beskrives via Peirces begreb om *indeks* som et tegn, der bygger på en kausal forbindelse mellem tegnets fysiske fremtræden og det, som det betyder (fx fodspor i sneen hvis tegnbetydning er, at 'der har gået nogen her') (Peirce 1931/1974).

Kort sagt har den kognitivt lingvistiske beskrivelse af *plet* som overført udtryk kun adresseret én dimension ved pletter, nemlig vores tendens til at opfatte dem som snavs, og derved er deres funktion som indeksikalsk tegn blevet overset. Men en sandsynlig årsag til den udbredte brug af overførte udtryk med brug af *plet* (og relaterede former) kan netop være den udpegende funktion, der på en hurtig og sprogøkonomisk måde giver mental adgang til de kausale forbindelser mellem fortidige handlinger og nuværende sociale og mentale konsekvenser. Eksemplet fra terapien kan tydeliggøre denne dimension. Pletten peger på eller står for 1) episoden i behandlingscentret og det medfølgende bekymringsbrev, 2) indvirkningen på patientens selvbillede/følelsen af skam, 3) de sociale konsekvenser ift. patientens eksmand og forvaltningen. Dette kan illustreres som en metonymisk kæde (Hilpert 2005, Sobrino 2017), hvor de forskellige elementer interagerer og derved tildeler udtrykket en større kompleksitet.

7 Dog kan man finde en enkelt analyse inden for visuel kommunikation vedrørende brugen af blodpletter i nyhedsreportager fra massakren på Charlie Hebdo, hvor billeder af blodpletter blev analyseret som havende en metonymisk værdi i kraft af den måde, de visuelt står for forbrydelsen og ligene af ofrene (Mariau 2015).

FIGUR 1



Denne udpegning involverer mere end simpel overførsel fra et fysisk kildedomæne til et abstrakt måldomæne. Udtrykkets metonymiske kvaliteter giver også adgang til en kausalitet mellem fortidige begivenheder og deres nuværende konsekvenser. I dette tilfælde skabes der også en forbindelse mellem forskellige områder i patientens liv såsom den private sfære, de sociale myndigheder og terapien.

4.4 Den terapeutiske brug af *plet*

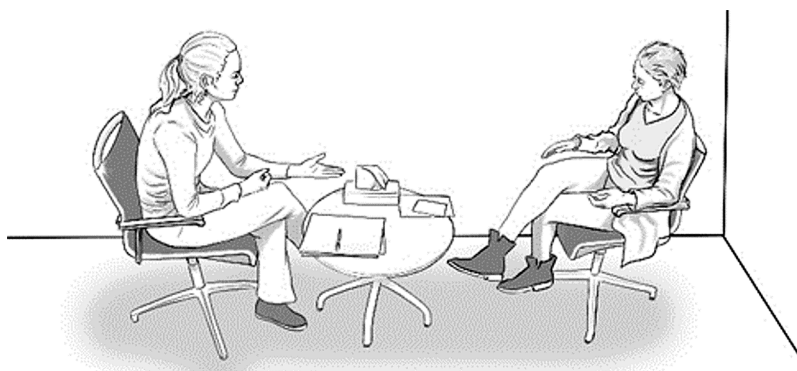
I de senere år har der været et forøget fokus på den sociale brug af metonymi i forhold til dens rolle i strategisk kommunikation, opbygning af gruppeidentitet, humor, identitetskonstruktioner osv. (Littlemore 2015, 2017, Sobrino 2017). I denne sidste del af analysen vil jeg fokusere på et hidtil ubeskrevet aspekt ved de sociale dimensioner ved metonymi, nemlig *plet*-metafor-metonymiens potentiale i forhold til at adressere skam i et terapeutisk øjemed. Denne dimension træder tydeligere frem i uddrag 3, der tidsmæssigt ligger i direkte forlængelse af det forrige uddrag.

1. T: mm (.)så den her plet (.) må jeg se din plet ha ha (.) det denne
2. her ikke også
3. P: ja
4. T: der er din plet [må jeg] have lov
5. P: [ja]
6. T: og kigge lige sådan (.) må jeg have lov og skimme det
7. P: ja ja
8. T: hvad det er som du- fordi det det her med pletten du siger (.) på
9. en eller anden måde så hører jeg dig forsvare (.) det du fortæller det
10. er at (.) du bliver aldrig påvirket (.) over- i forhold til din datter
11. (.) du øh gør altid det bedste for hende hun er altid det vigtigste (.)
12. og øh du sætter dig selv til side for hende
13. P: og det det jeg gør
14. T: ja (.) øhm (.) og øhm (.) og- og den fortælling den forsvarer du
15. (.) og det her det siger du det er en plet på det det passer ikke
16. sammen med dit billede af hvilken [du er] okay (.)
17. P: [nej]
18. P: det der det mit brev (.) det mine kommentarer
19. T: øhm okay (.) fint

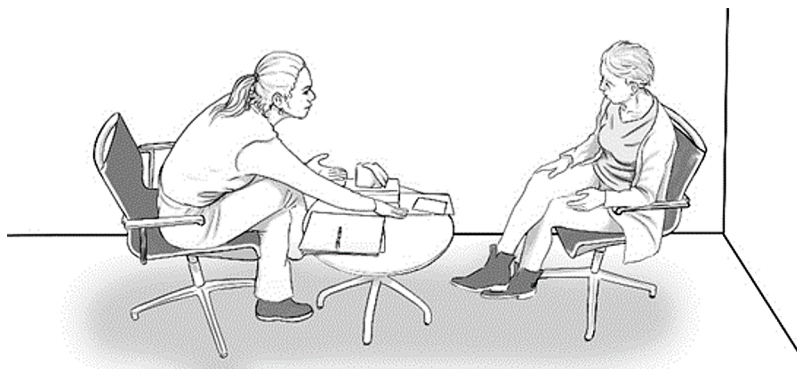
I linje 1 refererer terapeuten til pletten ved at bruge en foranstillet determiner ”så den her”. Herved viser terapeuten både en bevidsthed om den tidligere brug af dette udtryk (i uddrag 1 og 2), samtidig med at udtrykket fremhæves her og nu som noget specifikt, der kan vurderes. Herefter spørger terapeuten pludseligt, ”må jeg se din plet”, mens hun laver en gestus med åben håndflade rettet mod bekymringsbrevet, der ligger på bordet mellem dem (se figur 2). Terapeuten udstøder nu en kort latter, som kan indikere en bevidsthed om det usædvanlige i denne brug af udtrykket. Derefter fortsætter hun ved at spørge, ”det er denne her ikke også”, mens hun læner ind over bordet og berører brevet (se figur 3). Efter at patienten har bekræftet forespørgslen i linje 3, fortsætter terapeuten nu ved at spørge, ”det er din plet må jeg have lov”, mens hun tager brevet op i sine hænder og kigger på det (se figur 4).

Denne overraskende og kreative brug af *plet* understreger og videreudvikler udtrykkets metonymiske karakter på to forskellige måder. Når terapeuten eksplicit refererer til brevet som ”din plet”, trækker det for det første på en del-for-helhed-metonymi, hvor det fysiske brev bliver

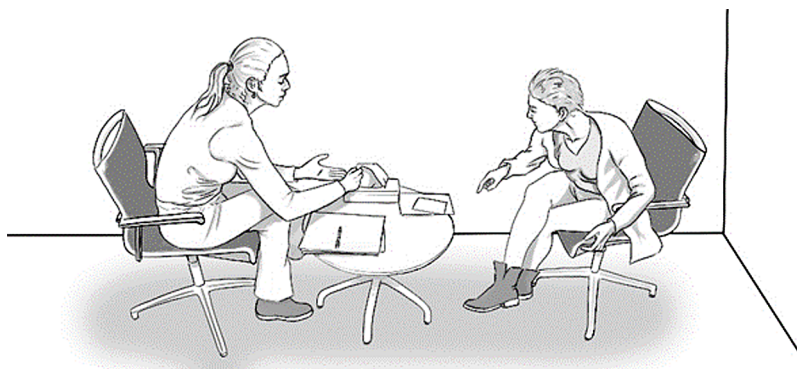
FIGUR 2: TERAPEUTEN LAVEN EN GESTUS MOD BREVET



FIGUR 3: TERAPEUTEN RÆKKER UD MOD BREVET



FIGUR 4: TERAPEUTEN TAGER BREVET OP



fremhævet og kommer til at stå for et samlet betydningskompleks (episoden i behandlingscentret, skammen og det beskadigede sociale omdømme). Denne måde at udpege og fremhæve bekymringsbrevet på har imidlertid også en anden effekt, idet den tidligere beskrevne VIRKNING FOR ÅRSAG-metonymi nu vendes om og fremstår i stedet som en ÅRSAG FOR VIRKNING-metonymi. Pletten bliver gjort lig med brevet og derved fremhæves årsagen til patientens mange bekymringer. Derved står årsagen (brevet) nu for virkningen (skammen og det dårlige omdømme), hvilket i dette tilfælde også kan have en positiv terapeutisk effekt. Pletten er nu ikke længere noget, der så at sige er at finde inde i patienten. I stedet er det manifesteret i en fysisk genstand, bekymringsbrevet, og på denne måde kan terapeutens sproglige handlinger ses som en måde at forsøge at adskille skammen fra patienten ved at isolere den til et fysisk objekt. Om denne manøvre lykkes i den forstand, at patienten også vil opleve det på denne måde, er selvsagt svært at sige, men det kan give god mening som en tilgang til skam. Skam er en følelse, som udspringer af vores forestillinger om eller erfaringer med at blive opfattet eller set på af andre på uønskede måder, og kan på den måde knyttes til et menneskes identitet (Stage 2019). Skammen kan blive en iboende del af en selv. Men ved at identificere bekymringsbrevet som ”din plet” eksternaliseres skammen fra patienten til noget uden for patienten. På den måde kan metonymiens ’simple natur’, hvor noget konkret står for noget mere abstrakt og komplekst, bruges som et terapeutisk redskab i forhold til at håndtere svære følelser såsom skam.

5 KONKLUSION

Jeg har i denne artikel undersøgt *plet* (og relaterede former) som et overført udtryk, der både rummer metaforiske og metonymiske kvaliteter. Undersøgelsen indbefattede både en mindre korpusundersøgelse i KorpusDK af forekomster af *plet*, *pletter*, *plettet* og *skamplet* i forhold til fordelingen mellem fysisk konkret betydning og overført betydning samt en kvalitativ næranalyse af et uddrag fra en terapisesession. Det kunne her konkluderes, at den konkrete fysiske betydning af *plet* stadig er den dominerende, selvom der er væsentlig flere forekomster af formen *plettet* i overført betydning. En gennemgående tendens var, at de overførte forekomster af *plet* ofte tematiserede enten et nederlag i sport eller et

moralsk spørgsmål. I forhold til de førstnævnte var pletten noget, som skulle og kunne vaskes af (ved at vinde næste kamp), mens de moralske pletter var af mere permanent karakter og derfor ikke kunne fjernes. I såvel korpusanalysen som den kvalitative næranalyse af brugen af *plet* i en terapiesession blev det vist, hvordan *plet* ikke kun er at forstå som en metafor, der trækker på dikotomien mellem rent og beskidt, men også fungerer som en VIRKNING FOR ÅRSAG-metonymi. Hver gang vi sprogligt bruger udtryk med *plet* i en overført betydning, trækker vi (også) på vores fysiske funderede forståelse af pletter som virkninger eller indeksikalske tegn, der peger på det, som har forårsaget dem. En sportslig plet peger på nederlaget og kan derfor kun vaskes væk ved at vende nederlag til sejr, og en moralsk plet peger på noget, der er foregået, som fremstår socialt uacceptabelt. Her er det værd at medtænke udtrykkets indbyggede tidslighed, der også rummer en kombineret metaforisk/metonymisk dimension. En primær kvalitet ved en plet er dens synlighed, og det er netop dette aspekt der fremhæves metonymisk (som en virkning af en forudgående handling) og dernæst inkorporeres i en metaforisk struktur mellem et fysisk kildedomæne og et socialt måldomæne. Fysiske pletter kan være svære at fjerne, de efterlader mærker, og de kan forringe ens fysiske fremtræden (fx pletter på tøjet eller pletter på dugen). På samme måde kan det være svært at reparere et beskadiget socialt omdømme, og en sådan 'plet på CV'et/straffeattesten' kan forpurre ens sociale og mentale liv. Derved kombinerer plettens synlighed et fysisk, tidsligt og moralsk aspekt. Jo værre den handling, som har forårsaget pletten, desto sværere at fjerne den igen. Hvis en plet ikke kan vaskes væk, er det, fordi handlingen bagved var så socialt uacceptabel/umoralsk, at den ikke kan glemmes eller tilgives, hvorved pletten er af blivende karakter.

Overordnet set viser analyserne, at metafor og metonymi kan være svære at skille ad, når det kommer til virkelige empiriske eksempler og ikke bare tekstbogsseksempler, hvor de to typer af billedsprog holdes adskilt. Som nævnt i indledningen er der i metaforforskningen en stigende erkendelse af, at det snarere er reglen end undtagelsen, at metafor og metonymi er til stede samtidig i sproglige udtryk. Metafor og metonymi kan på den måde ses som forskellige betydningsmæssige dimensioner, der ofte supplerer hinanden i de samme udtryk (Ibáñez & Ga-

lera-Masegosa 2011, Kövecses 2013, Littlemore 2015, Gibbs 2022). Et eksempel kunne være de vidt udbredte primære konceptuelle metaforer INTIMITET ER NÆRHED (eng. *INTIMACY IS CLOSENESS*) og HENGIVENHED ER VARME (eng. *AFFECTION IS WARMTH*) beskrevet af bl.a. Grady (1999) og Hampe (2017), hvor et sprogligt eksempel kunne være ”de har et meget tæt og varmt forhold”. Et sådant udtrykt er metaforisk struktureret, idet vi forstår en særlig type relation på et socialt niveau (måldomæne) via termer hentet fra fysiske kildedomæner omhandlende afstand og temperatur. Men samtidig vil der også typisk være en nærhedsrelation mellem fysisk tæthed/fysisk varme og en kærlig og intim relation, fx mellem en lille baby og moderen/faderen. På den måde udspringer den metaforiske forståelse af en forudgående metonymisk struktur, som udgør det oplevelsesmæssige fundament (her oplevelsen af fysisk tæthed og varme i et intimt forhold).

Stadig kan der dog være gode grunde til at fastholde metafor og metonymi som distinkte, om end tæt forbundne, kognitive og sproglige operationer. Det er netop via forskellen mellem at *sammenligne* og *fremhæve*, at man kan få øje på de forskellige kvaliteter ved metafor og metonymi. Metaforer gør os i stand til at se og forstå en ting via en anden, mens metonymien kan fremdrage et centralt aspekt ved et samlet hele. Vi har derfor stadig brug for de forskellige kategorier og begreber for at indfange den samlede kompleksitet, men det er vigtigt ikke at se metafor og metonymi som gensidigt ekskluderende og i stedet at rette blikket mod, hvordan de interagerer.

I relation til *plet* er det netop interaktionen mellem disse to erfaringsstrukturer, der tildeler *plet* som en kombineret metafor-metonymi dens stærke beskrivelses- og forklaringskraft. *Plet* som ’snavs’ indebærer en moralsk evaluering, der trækker på dikotomien mellem ’rent’ og ’beskidt’ som en grundlæggende erfaringsstruktur i forhold til ’rigtigt’ og ’forkert’. *Plet* som et indeksikalsk tegn muliggør samtidig en nem og hurtig forståelse af forholdet mellem fortidige handlinger og nutidige konsekvenser i relation til et beskadiget socialt omdømme og følelsen af skam. Det er derved kombinationen af en moralsk metafor og en metonymisk kausalitet, der udgør det samlede betydningspotentiale for *plet*, hvilket kan være med til at forklare, hvorfor den overførte brug af *plet* er så vidt udbredt og populær.

TAK

Tak til ansatte og patienter på Brønderslev Psykiatriske Sygehus for samarbejde og tilladelse til at arbejde med dette materiale.

Thomas Wiben Jensen, lektor
Institut for Kultur- og Sprogvidenskaber, Syddansk Universitet
twj@sdu.dk

LITTERATURLISTE

- Banerjee, P., P. Chatterjee & C. Sinha. 2012. Is it light or dark? Recalling moral behavior or changes perception of brightness. *Psychological Science* 24. 407–419. DOI: <https://doi.org/10.1177/0956797611432497>.
- Barnden, J. 2010. Metaphor and metonymy: Making their connections more slippery. *Cognitive Linguistics* 21. 1–34. DOI: <https://doi.org/10.1515/cogl.2010.001>.
- Benczes, R., A. Barcelona & F.J. Ruiz de Mendoza Ibáñez (red.). 2011. *Defining metonymy in cognitive linguistics: Towards a consensus view*. Amsterdam: John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/hcp.28>.
- Bilz, K. 2012. Dirty hands or deterrence? An experimental examination of the exclusionary rule. *Journal of Empirical Legal Studies* 9. 149–171. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1740-1461.2011.01250.x>.
- Cameron, L. 2007. Confrontation or complementarity?: Metaphor in language use and cognitive metaphor theory. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 5(1). 107–135. DOI: <https://doi.org/10.1075/arcl.5.06cam>.
- Deignan, A. 2006. *Metaphor in corpus linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/celcr.6>.
- Ding, F., X. Tian, X. Wang & Z. Liu. 2019. The consistency effects of the clean metaphor of moral concept and dirty metaphor of immoral concept: An event-related potentials study. *Journal of Psychophysiology*. DOI: <http://dx.doi.org/10.1027/0269-8803/a000249>.
- Gibbs Jr., R.W. 1994. *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge MA: Cambridge University Press.
- Gibbs Jr., R.W. 2006. *Embodiment and cognitive science*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

- Gibbs, Jr., R. W. 2013. Why do some people dislike Conceptual Metaphor Theory? *Journal of Cognitive Semiotics* 5(1–2). 14–36. DOI: <https://doi.org/10.1515/cogsem.2013.5.12.14>.
- Gibbs, Jr., R.W. 2017. *Metaphor wars. Conceptual metaphors in human life*. Cambridge, MA: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781107762350>.
- Gibbs Jr., R.W. 2022. Metaphorical experience: Contiguity or cross-domain mappings? *Review of Cognitive Linguistics* 20(1). 7–32. DOI: <https://doi.org/10.1075/rcl.00099.gib>.
- Grady, J.A. 1999. Typology of motivation for conceptual metaphor: Correlation vs. resemblance. R.W. Gibbs & G. Steen (red.), *Metaphor in cognitive linguistics*, 79–100.
- Hampe, B. 2017. Embodiment and discourse: Dimensions and dynamics of contemporary metaphor theory. B. Hampe (red.), *Metaphor: Embodied cognition and discourse*, 3–23. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108182324.010>.
- Hilpert, M. 2005. Chained metonymies. J. Newman & S. Rice (red.), *Experimental and empirical methods*, 181–194. Stanford: CSLI Publications.
- Ibáñez, R.D.M. & A. Galera-Masegosa. 2011. Going beyond metaphonymy: Metaphoric and metonymic complexes in phrasal verb interpretation. *Language Value* 3. 1–29. DOI: <https://doi.org/10.6035/LanguageV.2011.3.2>.
- Ibáñez, R.D.M. & L. Hernández. 2011: The contemporary theory of metaphor: Myths, developments and challenges. *Metaphor and Symbol* 26. 161–185. DOI: <https://doi.org/10.1080/10926488.2011.583189>.
- Jensen, T.W. & M. Skov (red.). 2007. *Følelser og kognition*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Jensen, T.W. & E. Cuffari. 2014. Doubleness in experience: Toward a distributed enactive approach to metaphoricity. *Metaphor and Symbol* 29(4). 278–297. DOI: <https://doi.org/10.1080/10926488.2014.948798>.
- Jensen, T.W. & L. Greve. 2019. Ecological cognition and metaphor. *Metaphor and Symbol* 34(1). 1–16. DOI: [10.1080/10926488.2019.1591720](https://doi.org/10.1080/10926488.2019.1591720).
- Johnson, M. 1994. *Moral imagination: Implications of cognitive science for ethics*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226223230.001.0001U>.

- Johnson, M. 2007. *The meaning of the body: Aesthetics of human understanding*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226026992.001.0001>.
- Johnson, M. 2014. Morality for humans. *Ethical understanding from the perspective of cognitive science*. Chicago: University of Chicago Press.
- Julich-Warpakowski, N. & T.W. Jensen. 2023. Zooming in on the notion of *metaphoricity*. Notions, dimensions, and operationalizations. *Metaphor and the Social World* 13(1). 16–36. DOI: <https://doi.org/10.1075/msw.00027.jul>.
- Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: a practical introduction*. New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. 2005. *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614408>.
- Kövecses, Z. 2013. The metaphor-metonymy relationship: Correlation metaphors are based on metonymy. *Metaphor and Symbol* 28. 75–88. DOI: <https://doi.org/10.1080/10926488.2013.768498>.
- Lakoff, G. 1987. *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471013.001.0001U>
- Lakoff, G. 1993. The contemporary theory of metaphor. A. Ortony (red.), *Metaphor and thought*, 202–252. Cambridge, MA. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>.
- Lakoff, G. 2002. *Moral politics: How liberals and conservatives think* (2. udg.). Chicago: University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471006.001.0001>.
- Lakoff, G. & M. Johnson. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & M. Johnson. 1999. *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books.
- Littlemore, J. 2015. *Metonymy: Hidden shortcuts in language, thought and communication*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781107338814>.
- Littlemore, J. 2017. On the role of embodied cognition in the understanding and use of metonymy. B. Hampe (red.), *Metaphor: Embodied cognition and discourse*, 160–177. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108182324.010>.

- Mariau, B. 2015. Writing dramas on television news and on the Internet: Evolution of an emotional rhetoric. *Journal of Media and Communication Studies* 5(1–2). 27–34.
- Müller, C. 2008. *Metaphors dead and alive, sleeping and waking: a dynamic view*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226548265.001.0001>.
- Negro, I. 2015. Corruption is dirt: Metaphors for political corruption in the Spanish press. *Bulletin of Hispanic Studies* 92. 213–237. DOI: <https://doi.org/10.3828/bhs.2015.15>.
- Peirce, C.S. 1931/1974. The icon, index, and symbol. C. Hartshorne & P. Weiss (red.), *Collected papers of Charles Sanders Peirce*, CP 2.277, EP 2. 274. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Radden, G. & Z. Kövecses. 1999. Towards a theory of metonymy. K.U. Panther & G. Radden (red.), *Metonymy in language and thought*, 17–59. Amsterdam: John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/hcp.4.03rad>.
- Rask, K. 2017. *Stilistik til tiden*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Schnall, S. 2011. Clean, proper, and tidy are more than the absence of dirty, disgusting and wrong. *Emotion Review* 3. 264–266. DOI: <https://doi.org/10.1177/1754073911402397>.
- Schnall, S., J. Benton & S. Harvey. 2008. With a clean conscience: Cleanliness reduces the severity of moral judgements. *Psychological Science* 19(12). 1219–1222. DOI: [10.1111/j.1467-9280.2008.02227](https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02227).
- Semino, E. 2008. *Metaphor in discourse*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816802.015>.
- Sobrinho, P.P. 2017. *Multimodal metaphor and metonymy in advertising*. Amsterdam: John Benjamins.
- Stage, C. 2019. *Skam*. Tænkepauser 68. Aarhus: Aarhus University Press.
- Steen, G.J. 2015. Developing, testing and interpreting deliberate metaphor theory. *Journal of Pragmatics* 90. 67–72. DOI: [10.1016/j.pragma.2015.03.013](https://doi.org/10.1016/j.pragma.2015.03.013).
- Stefanowitsch, A. 2011. Cognitive linguistics as a cognitive science. M. Callies, W.R. Keller & A. Lohöfer (red.), *Bi-directionality in the cognitive sciences: Avenues, challenges, and limitations*, 295–310. Amsterdam: John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/hcp.30.18ste>.
- Tay, D. 2017. An analysis of metaphor hedging in psychotherapeutic talk. M. Yamaguchi, D. Tay & B. Blount (red.), *Approaches to language, culture, and cognition*, 251–261. London: Palgrave Macmillan. DOI: [10.1057/9781137274823_11](https://doi.org/10.1057/9781137274823_11).

- Yu, N., T. Wang & Y. He. 2016. Spatial subsystem of moral metaphors: A cognitive semantic study. *Metaphor and Symbol* 31(4). 195–211. DOI: 10.1080/10926488.2016.1223470.
- Zahavi, D. 2004. *Fænomenologi*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Zhong, C. & K. Liljenquist. 2006. Washing away your sins: Threatened morality and physical cleansing. *Science* 313. 1451–1452. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1130726>.